

Wstęp

Uderzającą cechą wieku osiemnastego *sensu largo*, utożsamianego na ogół i nie bez powodów z epoką oświecenia, jest niezwykła dynamika zmian historycznych, dokonujących się w jego obrębie – ich tempo i zakres, różnorodność objętych nimi obszarów, jak również rozległość i znaczenie przyniesionych przez nie konsekwencji, także takich, których „długie” lub „przedłużone trwanie” widoczne się staje dopiero wówczas, gdy obserwowane są z dużo późniejszej, tak dziewiętnasto- i dwudziestowiecznej, jak i dzisiejszej perspektywy. Nieprzypadkowo wszak to właśnie w wieku osiemnastym współczesna humanistyka dopatruje się genezy wielkiego kompleksu zjawisk, składających się na rzeczywistość kulturową, społeczną i polityczną kolejnych dwóch stuleci, zwanego nowoczesnością. Ta generalna właściwość wieku światel, wyrażająca się dynamiką i skalą zachodzących w nim zmian, którą odnosić można do każdej z europejskich partykularnych wersji epoki, możliwych do zaobserwowania na obszarze poszczególnych kultur narodowych, charakteryzuje rzecz jasna również jego polski wariant. By uświadomić sobie zakres i charakter zmian, jakie dokonały się wówczas w rodzimej kulturze, literaturze i sztuce, jak również w polityce i życiu społecznym, czyli na każdej zgoła płaszczyźnie rzeczywistości historycznej, wystarczy przywołać na myśl obraz Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz jej kulturowych, politycznych i społecznych realiów w pierwszej połowie XVIII stulecia, gdy wiek osiemnasty *sensu largo* się zaczynał – i zestawić go z jakże odmienną rzeczywistością kulturową, polityczną i społeczną Polski porozbiorowej drugiej lub trzeciej dekady XIX stulecia, gdy epoka kończyła się, ustępując miejsca kolejnej. Nie będzie żadnej przesady w stwierdzeniu, że pytanie o wiek osiemnasty, jego historyczny kształt i znaczenie – jest w istocie tożsame z pytaniem o zmianę. Pytanie to, wpisane w tytuł tej książki, podejmowane przez Autorki i Autorów składających się na nią studiów, jest więc warunkiem *sine qua non* rozumienia epoki, stanowiąc tym samym swego rodzaju konstantę – i poniekąd konstytuante – badań nad nią i jej historycznego opisu.

Zagadnienie zmiany, będące swoistym niezmiennikiem badań nad wiekiem osiemnastym, jest zarazem w badaniach tych podejmowane w stale zmieniającym się kontekście poznawczym: metodologicznym, organizacyjno-instytucjonalnym, społeczno-politycznym. Ważnym momentem zmiany owego kontekstu stał się zwłaszcza początek lat dziewięćdziesiątych minionego wieku. Dokonujące się wtedy w Polsce przeobrażenia ustrojowe, społeczne i ekonomiczne, które zaowocowały m.in. zmianami instytucjonalnymi i organizacyjnymi na terenie nauki, zbiegły się w czasie z radykalną przemianą sytuacji metodologicznej humanistyki, obejmującą każdą w jej dyscyplin i przewartościową wyobrażenia na temat jej usytuowania w korpusie wiedzy. Trudno spodziewać się, by tak daleko idące przeobrażenia kontekstu, w jakim funkcjonować przyszło badaniom nad osiemnastym stuleciem w ostatnim ćwierćwieczu, nie odzwierciedliły się w jakiś sposób w nich samych.

Na przecięciu obu zasygnalizowanych tu płaszczyzn sytuują się rozpoznania Auterek i Autorów studiów, pomieszczonych w tomie. Podejmują oni zarazem pytanie o zmianę dokonującą się w wieku osiemnastym, jak i pytanie o zmianę, jaka dokonała się od lat dziewięćdziesiątych – i dokonuje nadal – w badaniach nad wiekiem osiemnastym. Koncentrują się na jej pierwszym lub drugim aspekcie, niejednokrotnie też przechodzą pomiędzy nimi i łączą je ze sobą. Przyjmują przy tym zróżnicowaną perspektywę obserwacji, warunkowaną profilem dyscyplinarnym prowadzonych przez siebie badań – są wśród nich bowiem literaturoznawcy, teatrologi, historycy kultury, badacze dziejów politycznych, historycy myśli politycznej, filozofowie i historycy idei. Owa zmienność perspektywy spojrzenia na tytułowe zagadnienie, implikowana wielością jego aspektów i zróżnicowaniem dyscyplinarnych punktów widzenia, jest w oddawanej do rąk Czytelnika książce szczególnie istotna. Kluczowym założeniem metodologicznym tomu jest bowiem teza, że tylko nałożenie na siebie i zestawienie ze sobą różnych perspektyw obserwacji wspólnego przedmiotu badań – *Wieku osiemnastego jako zmiany* – pozwala uchwycić ów przedmiot w jego wielowymiarowości, rozpoznać i opisać takie jego własności, które ze statycznego punktu widzenia byłyby słabiej widoczne lub wręcz niemożliwe do dostrzeżenia.

Zróżnicowanie perspektyw poznawczych, o którym tu mowa, wynika poniekąd z natury badań nad każdą epoką historyczną, zawsze przecież podejmowanych przez przedstawicieli różnych dyscyplin. Wydaje się jednak, że pod wieloma względami sytuacja w badaniach nad wiekiem osiemnastym jest szczególna. Prowadzone się one w ramach pewnej wspólnoty badawczo-komunikacyjnej, która zawiązała się w drugiej połowie minionego wieku i nadal charakteryzuje się – mimo ciśnienia koniunktur niesprzyjających tego rodzajowi współpracy – dużym stopniem zintegrowania. Wchodzący w jej skład reprezentanci poszczególnych specjalności poznawczych tworzą dość

zwarte środowisko, starają się utrzymywać żywy kontakt z tym, co dzieje się w badaniach nad epoką na obszarze ościennych dyscyplin, zorganizowani są w instytucjonalnych ramach Polskiego Towarzystwa Badań nad Wiekiem Osiemnastym (które w przestrzeni międzynarodowej współpracuje z innymi towarzystwami tego typu, skupionymi w Société Internationale d'Étude de Dix-huitième Siècle), wydają własne czasopismo („Wiek Oświecenia”), spotykają się na wspólnych, przełamujących bariery dyscyplinarne konferencjach. Najważniejszymi z nich są odbywające się co pięć lat kongresy, gromadzące niemal w komplecie polskich badaczy wieku światła oraz licznych zaproszonych przez nich gości zagranicznych, na których podejmowane i dyskutowane są problemy podstawowe dla badań nad epoką, podsumowywany zostaje ich stan i określone są zadania na kolejne lata. Punktem wyjścia dla składających się na niniejszy tom studiów stały się wystąpienia plenarne podczas III Kongresu Badaczy Osiemnastego Wieku, który odbył się w dniach 15-17 września 2016 roku w Poznaniu. Pośród wielu innych, także i taką rolę książka ta chciałaby odegrać: dokumentującą i diagnozującą kondycję badań nad wiekiem osiemnastym w pewnym konkretnym, ważnym dla nich momencie, stanowiącym istotne dla ich przedstawicieli podsumowanie i wypełnionym dyskusjami na temat tego, czego można się po nich spodziewać.

Zachowanie zintegrowanego charakteru badań nad epoką wydaje się zadaniem o zgoła fundamentalnym znaczeniu. W przeciwnym wypadku historyczny obraz wieku światła rozprysnie się na miriadę rozproszonych fragmentów, nieskładających się w całość i tym samym nieprzekładających się na to, co dla humanistycznego poznania najważniejsze: rozumienie i wiedzę. Realizacji tego zadania nie sprzyjają dziś zarówno sytuacja metodologiczna współczesnej humanistyki, która od dłuższego już czasu debatuje na temat swojego własnego kryzysu, jak i przemiany uwarunkowań organizacyjnych, będące wspólnym doświadczeniem reprezentantów poszczególnych – coraz bardziej oddalających się od siebie – specjalności poznawczych. Autorki i Autorzy książki *Wiek osiemnasty jako zmiana. Perspektywy i problemy* wierzą, że integracja taka, wyrażająca się wielodyscyplinarnym namysłem nad wspólnym przedmiotem badania, jest nadal możliwa.

Maciej Parkitny